

Miért nem tudunk megszabadulni a második világháború örökségétől?

Háromnegyed évszázada ért véget, de hosszú árnyéka még ma is rávetül a nemzetközi politikára, a gazdaságra, a vallásra és a médiára. Nyolc szakértő fejt ki, hogy ennek a háborúnak miért lehet mindmáig ilyen erős a hatása

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

„Ma a második világháború mítoszai szilárdan őrzik a régi eszméket és a régi hatalmi struktúrákat”

Keith Lowe

A neves brit közgazdász, John Maynard 1944-ben nagy jelentőségű előadást tartott a híres Bretton Woods-i konferencián. A szövetségesek, mondta, azt már bizonyították, hogy képesek együtt harcolni; most azt kell megmutatniuk, hogy élni is képesek együtt. Ha ezt el tudják érni, akkor megvalósíthatják az igazi „emberi testvériséget”.

A második világháború olyan óriási katasztrófát hozott, hogy 1944-re már mindenki belátta a globális változtatás szükségességét. Bretton Woodsban létrehozták a Nemzetközi Valutaalapot (IMF) és a Világbank egy elemét a béke és a gazdasági fellendülés előmozdítására és az olyan gazdasági válságok megelőzésére, amelyek a háború legfőbb okozói voltak. Egy évvel később pedig, ugyanilyen nemes eszmék jegyében, megalakult az ENSZ is.

De ezek a szervezetek, miközben egy újabb háborús katasztrófa elhárításán munkálkodtak, sikeresen betonozták be a szövetségesek prominenseinek hatalmát és kiváltságait. 75 évvel ezelőtt Nagy-Britannia és az Egyesült Államok határozta meg Bretton Woods napirendjét. Azóta az IMF-et mindig egy európai, a Világbankot pedig mindig egy amerikai igazgató irányítja.

Azonban az ENSZ is bele van ragadva a saját történelmi örökségébe. A Biztonsági Tanácsot az öt állandó tag uralja – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország és Kína –, amelyek kiváltságos pozíciója nem egyéb, mint az 1945-ös hatalmi struktúrák megkopott visszfénye. A háborúval kapcsolatos kollektív emlékezetünk elfogadhatja velünk, hogy pl. egy olyan állam, mint Oroszország, még mindig nagyhatalom, miközben az olyan gazdasági óriások, mint Németország és Japán, nem játszhatnak vezető szerepet a világ ügyeinek intézésében. A feltörekvő nagyhatalmaknak, például Indiának pedig még esélyük sincs erre.

A második világháború egykor a globális változás egyik katalizátora volt. Ma viszont olyan mítoszok és emlékek sorozata, amelyek szilárdan őrzik a régi eszméket és a régi hatalmi struktúrákat. Képtelenek voltunk megszabadulni ettől az örökségtől, s ezért lépéseket sem tudunk tenni „a nemzetek testvérisége” felé, amiről 1944-ben álmodni merészt egy olyan, szókimondó közgazdász is, mint Keynes.

Keith Lowe történész és író

KÍNA

„Kínában a háborús emlékek felelevenítésével egy új nacionalizmust teremtenek meg, ez pedig már másról is szól, mint a fogyasztói társadalomról”

Rana Mitter

A történelem divatos téma a mai Kínában is. Legyen szó Konfuciusz bölcselmeiről, vagy éppen a 19. századi, véres ópiumháborúról, az ország múltja még mindig befolyásolja politikusainak, művészeinek és jeles gondolkodóinak világfelfogását. De a külső szemlélők figyelmét gyakran elkerüli a múltnak az a szeglete, amely minden másnál fontosabb szerepet játszott

az utóbbi három évtized populáris kultúrájában: Kína részvétele a második világháborúban.

Kína nyolc éven át, 1937-től 1945-ig hadban állt Japánnal, 1941-től pedig, a Pearl Harbor elleni japán támadás után, az Egyesült Államok formális szövetségese lett. Ez idő alatt több mint 10 millió polgárát gyilkolták meg, több mint 80 milliót üldöztek el a lakóhelyükről, és nagyrészt lerombolták a még alig kiépített út- és vasúthálózatát is. Ez a háború teremtette meg az alapját az 1949-es kommunista forradalomnak is.

1949 után a Mao uralta Kínában viszonylag keveset foglalkoztak a háborúval. Mégpedig azért, mert Mao számára kínos lett volna elismerni, hogy a polgárháborúban általa legyőzött Csang Kaj-sek, a nacionalista Kuomintang párt vezetője vállalta a japán megszállók elleni harc legnagyobb részét. Ez a tiltás az 1980-as években, Mao halála után kezdett csak oldódni.

Manapság a kínai tévé végtelen szappanoperái már pozitív fényben ábrázolják a kommunista és a nacionalista harcosokat is – mert már csak az számít, hogy mindannyian japánellenes hazafiak voltak. A kínai internet tele van nethuszárokkal (főként férfiakkal, persze), akik hazafias érzelmeket hangoztatva szöveges üzenetekben vitatkoznak az 1937-es sanghaji vagy az 1938-as taierzhuangi csata kényes mozzanatairól. Az iskolás gyerekeket pedig százezrével viszik A (kissé terjengős nevű, pekingi) Japán Agresszióval Szembeni Kínai Népi Ellenállási Háború Múzeumába.

Kína ma olyan, urbanizált életstílust kínál polgárainak, amely a korábbi nemzedékek számára elképzelhetetlen volt. A háborús emlékek felelevenítésével egy új nacionalizmust teremtenek meg, amely már másról is szól, mint a fogyasztói társadalom által kínált gazdagodásról.

Rana Mitter a modern Kína történelmének és politikájának tanára az Oxfordi Egyetemen

A Japán Agresszióval Szembeni Kínai Népi Ellenállási Háború Múzeuma Pekingben. „A háborús emlékek felelevenítése egy új nacionalizmus megteremtésének egyik eszköze” – mondja Rana Mitter

John Maynard Keynes angol közgazdász felszólal az 1944-es Bretton Woods-i konferencián, ahol kifejtette a „nemzetek testvériségéről” szóló koncepcióját. A konferencia döntéseinek egyik következményeként jött létre a Világbank

NAGY-BRITANNIA

„Anglia nem hagyta el Európát. Az összetartozás mélyebben gyökerezik – a szabadságért folytatott küzdelemben”

Helen Fry

Angliának az a döntése, hogy kilép az EU-ból, nyilvánvalóan a legdrámaibb politikai és gazdasági változás a második világháború óta, és egyre jobban felforgatja az életet az Egyesült Királyságban. De a történelmi visszatekintés kínálhat némi reményt a pozitív végkifejletre.

A második világháború alatt a brit katonai hírszerzés egyik részlege, az MI9 titkos kimenekítési útvonalakat „működtetett” a nácik által megszállt Nyugat-Európában (és másutt), hogy visszajuttassa a szövetségesek pilótáit és katonáit Angliába. Az MI9-nek ez az akciója csak azért lehetett sikeres, mert belga, holland és francia polgárok ezrei az életük kockáztatásával, az árulókat és a Gestapo-besúgókat kijátszva segítettek neki. Futárként vagy útikalauzként ők juttatták el a menekülőket a semleges Spanyolországba és Portugáliába. Veszélyes játszma volt. Ezek az emberek titokban harcoltak a felszabadulásért és a demokráciáért, s eközben olyan páneurópai kapcsolatokat építettek ki, amelyek aztán a háború pozitív örökségeként öröködték meg.

A világ éppen azért sem tud szabadulni a második világháború egész hagyatékától, mert ma is olyan hatalmi harcok folynak, amelyek előzményei az európai határok 1945-ös átrajzolásáig nyúlnak vissza. Az utóbbi években feszültségek keletkeztek azokban az országokban, amelyek korábban a Szovjetunióhoz tartoztak, s azután demokráciákká változtak a hidegháború megszűntével. Oroszország legutóbbi húzása Ukrajnában látványos példája a demokrácia és az európai határok újabb átrajzolásával fenyegető totalitárius rezsim közötti ideológiai-hatalmi küzdelemnek. Nemrég pedig az egykori brit gyarmaton, Hongkongban is zavargások törtek ki a Peking által kilátásba helyezett demokráciakorlátozási lépésektől való félelmek miatt.

Az MI9 történetének azonban mégiscsak az a tanulsága, hogy nincs még minden elveszve. Anglia nem hagyta el Európát. A kötelekek megmaradtak: azok a kapcsolatok, amelyek a szabadságért folytatott küzdelemben épültek ki, még a második világháború idején. Az MI9-akciók emléke a felszín alatt mélyen bevésődött a nácik által a háború előtt és alatt elfoglalt országok köztudatába. Angliát ez az új függetlensége képessé teheti arra, hogy a demokrácia öre legyen, ha újra megtörténne az, ami ma még elképzelhetetlen.

Helen Fry történész és író

A HOLOKAUSZT

„A »holokauszt« kifejezés az 1970-es években terjedt el, s a rendszeres megemlékezés is csak az 1990-es években vált általánossá a demokráciákban”

Rebecca Clifford

A második világháború még ma is sok kibeszélési való témát kínál – s a talán legalaposabban kutatott eseménysora a holokauszt. Történelmével és emlékével állandóan találkozunk regényekben, filmekben, emlékműveken és tankönyvekben. A 21. századi Angliában nemigen él olyan ember, aki ne ismerné legalább nagyjából annak történetét,

hogy a nácik és kollaboránsaik miképpen próbálták legyilkolni az európai zsidóságot a második világháború idején.

Ez azonban nem mindig volt így. A „holokauszt” kifejezés a mai jelentésében az 1970-es években terjedt el, s magáról a holokausztról való rendszeres megemlékezés is csak az 1990-es években vált általánossá a demokráciákban.

Ezt a változást a hidegháború megszűnésével létrejött sajátos helyzet idézte elő. A nyugati államok a hidegháború idején szoros szövetségbe tömörültek a szovjet blokk ellen, ezért aztán politikailag nem nagyon lehetett nyilvános vitát folytatni a háborús bűncselekményekről – hiszen (Nyugat-) Németország a szövetség kulcsfontosságú tagja volt.

Ez megváltozott, amikor 1989-ben, a berlini fal leomlása után véget ért a hidegháború, és a második világháború legszörnyűbb eseményei, köztük a polgári lakosság ellen elkövetett bűncselekmények kitérője a valósággal belerobbant a legszélesebb közbeszédbe.

Az 1990-es évek döntő évtized volt a holokauszt társadalmi emlékezetének újjáélesztése szempontjából – de hát ennek már majdnem 30 éve. Akkor viszont miért beszélünk még most is olyan sokat a holokausztról? Könnyű a válasz: azért, mert az európai zsidóság ellen elkövetett népirtásnak még ma is óriási visszhangja, „utóhatása” van.

Az utóbbi két évben azt is láthattuk, hogy visszatér a gyakran idegengyűlölettel, rasszizmussal és az etnikai kisebbségekkel szembeni általános intolerancia felerősödésével társuló populista politizálás. Érezhetjük továbbá, hogy az antiszemitizmus még ma is elevenen él a szélsőjobb és a szélsőbal köreiben. S amíg ez így marad, addig mi sem szabadulhatunk a második világháború nyomasztó örökségétől. És, sajnos, nagyon is jól tudjuk, hogy hová vezet az efféle eszmék népszerűsödése.

Rebecca Clifford a Swansea Egyetemen az újkori történelem tanára

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK

„Az amerikai narratíva a hősiességet hangsúlyozza – az ország belépett a háborúba, hogy megmentse Angliát, fölfegyverezze Oroszországot, s felszabadítsa Európát”

Henry Hemming

2017-ben – nem sokkal november 11-e, az (Amerikában „Veteránok Napjaként” ismert) Emlékezés napja előtt – Simon Jenkins, a *Guardian* tárcaírója más elnevezést ajánlott: „Felejtés Napja, vagy Odébbállás Napja, vagy Új Kezdet Napja”. Javaslata, nem meglepő módon, süket fülekre talált.

Nyolcvan év elteltével a második világháborúban részt vevő országok többsége még mindig „rabja” ennek a konfliktusnak – különösen az Egyesült Államokban. Mindenfelé ezt tanítják az amerikai középiskolákban. Országszerte sok múzeum tartja napirenden a témát, vagy kínál számára tág teret a kiállításain. Évente új tanulmányok ezrei foglalkoznak vele, és az írók a regényeikben még ma is szívesen választják a cselekmény történelmi háttéréül.

De a legjobban a képernyő érzékelteti, hogy Amerika mennyire nem tud szabadulni a második világháború emlékeitől. A minden évben nagy számban előállított tévédrámák és dokumentumfilmek mellett oly sok – többnyire amerikai – háborús játékfilm is készül, hogy a pusztasorsuk is több Wikipédia-oldalt foglal el. Úgyhogy ezen a téren sem látunk semmi változást. A 20. század vége felé a háborús filmek gyártása évről évre csökkent, majd újra növekedésnek indult.

Miért nem tud szabadulni Amerika a második világháború nyomasztó örökségétől? Leginkább azért, *ahogy ezt a történetet elmesélik*. Az amerikai narratíva nemcsak heroikus szemléletű – az ország belépett a háborúba, hogy megmentse Angliát, fölfegyverezze Oroszországot, s felszabadítsa Európát –, de meggyőző is: hiszen visszavágtak nekik például Japánnak is a Pearl Harbor ellen elkövetett orvttámadásért. Ráadásul az így előadott történet mindenki számára feketén-fehéren egyértelmű. A drokartellek és a terroristák elleni mai háborúktól eltérően, itt teljesen világos, hogy kik a rossz fiúk és hol vannak, s hogy mikor és mivel végződik ez a konfliktus.

A mostani, politikailag szétzúrt Trump-korszakban a második világháború iránti felfokozott érdeklődés azonban mégiscsak emlékeztet bennünket azokra az időkre, amikor amerikaiak milliói félretették politikai véleménykülönbségeiket, és egységesen léptek fel a gonosz ellen.

Henry Hemming a történelem és hírszerzés témáira szakosodott író

Zsidók a Lengyelországot megszálló németek által 1940 februárjában létesített tódzi gettóban, ahonnan tízezreket deportáltak a megsemmisítő légerekbe. „Az európai zsidóság ellen elkövetett népirtásnak még ma is óriási visszhangja van” – mondja Rebecca Clifford

GETTY IMAGES/ALAMY

A Pearl Harbor című, nagy sikerű film egyik reklámpostere, rajta az 1941-es japán támadással, amely után az Egyesült Államok is belépett a második világháborúba. „A 20. század vége felé a háborús filmek gyártása évről évre csökkent, majd újra növekedésnek indult” – mondja Henry Hemming →

OROSZORSZÁG

„Az orosz hatóságok a »Nagy Honvédő Háborút« manapság az általános elégedetlenkedés ellenszereként vetik be”

Robert Service

Minden ország, amely közvetlenül is részt vett a háborúban, máig őrzi traumáinak fájó emlékeit, s ebben a vonatkozásban nem kivétel az Orosz Föderáció sem.

A győzelem napi parádén az ország minden nagyobb városában felvonul a Halhatatlan Ezred is, amelyben családtagok emelik büszkén a magasba a háborúban hősiessen harcolt szüleik és nagyszüleik

fotóit. Putyin is gyakran csatlakozik a menethez.

A mostani kremli vezetés folytatja a kommunista korszak hagyományát, és állandóan napirenden tartja a háború témáját és emlékeit. A különbség csak annyi, hogy az 1980-as évek végéig a marxizmus–leninizmus volt az állami ideológia kihangsúlyozott lényege, a mai vezetők viszont inkább az 1941 és 1945 közötti sikereket emelik a középpontba. Fontosak itt az évszámok. A Szovjetunió nem lépett háborúba a hitleri Harmadik Birodalom ellen egészen addig, amíg Németország meg nem támadta őt – a tengelyhatalmak inváziója előtt ugyanis Sztálin és Hitler formálisan is szövetségesek voltak. Az invázió után azonban az országnak rendkívüli szenvedéseket kellett túlélnie, hogy végül Berlinig küldhesse csapatait és legyőzhesse a nácikat. A Vörös Hadsereg volt az az erő, amely megroppantotta a Harmadik Birodalom gerincét.

Amikor pedig az orosz népet folyamatosan anyagi és szociális bajok gyötrik, a szovjet hatóságok a „Nagy Honvédő Háborút” az általános elégedetlenkedés ellenszereként vetik be. Putyin és miniszterei szeretnek tetszelegni a hazafiasság dicsfényében. Hajlamosak kisebbiteni a Szovjetunió más népeinek szerepét a nácik elleni harcban, és hangsúlyozni az orosz – nem szovjet! – patriotizmust. Felhasználják az orosz katonák, tengerészek, hírszerzők és gyári munkások háborús emlékezéseit is, hogy szélesebb körű támogatást szerezzenek a Kreml által a Krímben, Kelet-Ukrajnában és Szíriában 2014 óta indított akciókhoz.

Az orosz politikusokat és az orosz népet a második világháború kapcsán összefűző kötelék nem valami mesterséges konstrukció. De Putyin, akárcsak előtte Borisz Jelcin, tovább erősíti ezt a kapcsolatot. Ha pedig orosz fiatalok ezrei kezdenek Putyin ellen tiltakozni Moszkva utcáin, akkor valószínűleg még hangosabb lesz a Kreml hazafias propagandája – középpontjában a „Nagy Honvédő Háború” emlékeivel.

Robert Service az orosz történelem professor emeritusa az Oxfordi Egyetem St. Antony's College-ában

Üdvözlő üzenetet ír egy tüzérségi lövedékre Winston Churchill brit miniszterelnök. Második világháborús tevékenységéről szól a *Winston Churchill: The Valiant Years* (ABC/BBC, 1960–1961), a háború után egyre gyakrabban megjelenő „katonás” tévésorozatok egyike

Vlagyimir Putyin az elesett hősök emlékét őrző Halhatatlan Ezred felvonulásán Moszkvában, 2019. május 9-én. „Putyin és miniszterei szeretnek részt venni az ilyen hazafias parádékon” – mondja Robert Service

AJ LEVY/ALAMY/GETTY IMAGES

„A történelem leggonoszabb rezsimjének eltaposása mindig is szolgált évszázadokra szóló tanulságokkal”

Andrew Roberts

Nem tudunk megszabadulni a második világháború örökségétől, a háború következményeként kiépült globális hatalmi-strukturális viszonyok miatt. És talán nem is kellene mindenestől megszabadulni tőle, hiszen akkoriban tisztességes, háború utáni rendezés született – és a világ nagyon megbánja, ha egy jövőbeli generáció felelőtlenül „túllép” az 1939–

1945-ös évek áldozatait és szenvedéseit, és nem vesz tudomást az ezekből fakadó következményekről.

A történelem leggonoszabb rezsimjének – több mint 50 millió emberéletet követelő – eltaposása mindig is szolgált évszázadokra szóló tanulságokkal, amelyek bizonyos vonatkozásban manapság fontosabbak, mint eddig bármikor. A mai Kínával, Oroszországgal és Iránnal szembenező nyugati demokratikus államoknak ma ugyanúgy szükségük van erős védelemre, mint volt az 1930-as években, amikor Németország, Japán és Olaszország jelentette a veszélyt. Kína nem a mostani gazdasági erejének köszönheti, hogy tagja lehet az ENSZ Biztonsági Tanácsának, hanem annak a gyakran elfelejtett, 15 millió kínainak, akik a fasiszták szövetségesei elleni harcban estek el, és annak, hogy Franklin D. Roosevelt amerikai elnök ragaszkodott Kína BT-tagságához.

Gazdaságilag nyitott és általában szabadkereskedelmi globális rendszerünket a háború végén alapozták meg a fontos intézmények, például a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény létrehozásával. Ezeket a háborúra, s annak okaira és pusztításaira adott közvetlen reakcióként alapították meg. E rendkívül fontos nemzetközi szervezetek alapeszméjét csak akkor értékelhetjük helyesen, ha ismerjük a „születésüket” előidéző konfliktust. Hasonló módon, a Nagy-Britannia biztonságát garantáló testületek is majdnem mind a világháború által beárnyékolta, 1938–1949-es időszakban jöttek létre, ilyen egyebek közt a NATO, a kormányzati kommunikációs központok, a Five Eyes hírszerzési szövetség, és az angol–amerikai nukleáris kooperáció.

A második világháború jó okkal és helyesen alakítja az elképzeléseinket és azt a sokkal boldogabb világot, amelyben ma élünk. Kipling azt írta a búr háborúról, hogy annak végtelenül sok és végtelenül hasznos tanulsága volt. És ez még sokkal érvényesebb a második világháborúra.

Andrew Roberts történész és író

„A második világháborúra úgy emlékeznek, hogy azokban az években a brit nemzet félretette a nézeteltéréseket, és összefogott a szabadságért vívott harcban”

Emma Hanna

A Nagy Háborútól eltérően, a második világháborút Nagy-Britanniában „jó” háborúnak értékelték, amely a nyugati demokráciák győzelmét eredményezte a gonosz fasiszta rezsimek felett. Így aztán nem is meglepő, hogy a „legszebb órát” („finest hour”) gyakran idézték fel a brit médiában, különösen a megpróbáltatások és a bizonytalanság idején. Az angliai csata

iránti csodálat máig él, mitológiájával és a ma már mindenütt látható „Maradj nyugodt, és csinálj tovább!” szlogennel együtt (amelyet egyébként sohasem használtak, most meg ott van bögréken, konyharuhán és számtalan egyéb tárgyon).

A televízió különösen gyakran „vette elő” ezt a háborút. Az 1945 után gyorsan terjeszkedő angol tévé egyedül vagy kooperációban elkezdett olyan, regényes-hősies dokumentumfilmeket gyártani, mint pl. a *Winston Churchill: The Valiant Years* (1960–1961). A *The Great War* (1964) című, 26 részes, nagy BBC-sorozat több mint 8 millió angol nézőt ültetett a képernyők elé. A *The World at War* (1973–1974) pedig, amely több mint 26 epizódban mutatta be, kulcsfontosságú résztvevők beszámolóit alapján a második világháborút, akkoriban minden idők legrágább angol tévésorozata volt.

Az 1990-es évek végétől a tévések a hagyományos dokumentációs módszereket a felidézésekkel és a valóság rekonstruálásával gazdagították. A nézők további sorozatokban megtekinthették az angol családi életet, vagy a pilóták kiképzését. A háborús évek brit társadalmának nosztalgikus megelevenítése drámák számára kínált nyersanyagot. Ezzel szemben 1914–1918-ról csak egyetlen vígjátéksorozat készült a mainstream tévé számára: a *Blackadder Goes Forth* (BBC, 1989).

Az első, a Nagy Háború emléke szent – az egy nagy nemzeti tragédia volt, amely egy egész nemzedék elvesztését hozta, érthetetlen okokból. A második világháborúra, a sok nehézség, valamint a történészek későbbi, ellenkező tartalmú megállapításai dacára úgy emlékeznek, hogy azokban az években a nemzet félretette a nézeteltéréseket, és összefogott a szabadságért vívott harcban. S annak a konfliktusnak a vége óta a média folyamatosan aknázza ki politikai, társadalmi vagy szimplán kereskedelmi célokból a háborús történeteket. 🌐

Emma Hanna a Kenti Egyetem School of History-jának tanára